
ANMELDELSER

Anmeldelse af: Johansen, Julie Fryd, Jesper Eckhardt Larsen og Vagn Skovgaard-Petersen (red.): Skoler i palmernes skygge. Dansk Skolemuseum 2008. Kommission Odense Universitetsforlag. ISBN: 97887776741440.

I palmernes skygge er en antologi over skolernes historie i Dansk Vestindien. Lad det være sagt med det samme, at det er en læseværdig sådan. Emnet i sig selv har ikke været meget belyst, men de senere års opblomstring i kolonihistorisk forskning har også afkastet ny viden indenfor dette felt. Og, kære læser: forekommer emnet måske lidt snævert, så tager De ganske fejl. Her er lange linjer, stort drama, gode hensigter og afspejlinger af de til enhver tid herskende internationale idealer for skoler og, det giver sig selv, synet på, hvorledes man opfostrer både ordentlige mennesker og sikrer koloniens bestående som en del af riget.

Skolerne, fra de ældste missionskoler til de seneste grund- og mellemskoler samlet i et egentligt dansk, offentligt skolevæsen, udfyldte mange roller, nogle mere udtalt på givne tidspunkter end andre. Skolerne anvendtes til mission, til (moralsk) disciplinering, til at lære færdigheder som at skrive eller regne, som forberedelse til frigivelsen af slaverne, til forsøg på at knytte kolonier og moderland tættere sammen og meget mere dertil. Og skolerne var vævet sammen med øernes brogede historie langt fra Danmark, hvor kolonimagten kun var en blandt flere påvirkninger af skolevæsenet. Foruden Danmark optrådte sorte og hvide lokale interessenter og personligheder. Der var medlemmer af lutherske trossamfund, anglikanere, reformerte af mange slags, katolikker og jøder blandet ind i skolevæsenet i Dansk Vestindien.

Antologier kan til tider være vanskelige at læse, men *I palmernes skygge* griber det hele pædagogisk an med en kronologisk fremadskriden, der ikke tages så bogstaveligt, at den bliver en spændetrøje. Efter en kort generel indledning om Dansk Vestindien ved Ole Feldbæk sættes scenen yderst kompetent af Luise Sebros artikel *Brødremenigheden i Dansk Vestindien – mission som formidler af europæisk kultur* med en gennemgang af brødremenighedens missionsvæsen i de fleste af de danske kolonier, således også i Vestindien, idealer og praksis. Herefter bliver vi præsenteret for væsentlige personer i øernes skolehistorie, for væsentlige pædagogiske ideer, for forholdet mellem sort og hvid, og for kampen om en skole i det hele taget. Vidste De for eksempel, at de såkaldte Lancasterskoler i Dansk Vestindien, som var højeste pædagogiske mode i det tidlige 1800-tal, ikke blot var tæt på lignende institutioner i København, men grundet øernes mangesidede forbindelser også i intim kontakt med pædagogikkens arnested England, som det fremgår af Jesper Eckhardt Larsens artikel *Landcasterskolerne i Dansk Vestindien*

og Julie Fryd Johansens *Landskolerne – Skoler for slavebørn på landet?* Eller at den tidligere lærer ved Varde Realskole og bestyrer af Esbjerg Realskole Rübner-Petersen, som var øernes skoledirektør 1907-1917, målrettet forsøgte af knytte øernes meget blandede befolkning til Danmark, men jo måtte opgive ved salget af øerne, som det fremgår af Keld Grinder-Hansens meget velskrevne artikel *Danskhed og didaktik i Dansk Vestindien?*

Med til læselysten hører, at næsten alle artiklerne er forholdsvis kortfattede, ligesom der er en pæn illustreringsgrad. Foruden de nævnte beretter Eva Frellesvig om rektor Hans West i det sene 1700-tal, Jørgen O. Bjerregaard om skoledirektør O. F. Bache i slutningen af 1800-tallet og Karen Munk-Nielsen om den afro-caraimiske dansk-vestindiske lærer Victor Cornelius i tiden omkring 1900. Nogle artikler er analytiske, nogle er mere en fremadskridende fortælling, men generelt holdes et højt niveau. Dog kunne et par af forfatterne godt have brugt en mere aktiv redaktion. F.eks. er Rune Clausens artikel om *Sort og hvid i Dansk Vestindien – lærerne Frederik MacFarlane og David Hamilton Jackson* angivet som et forstudie til speciale i historie, og bedømt som et sådant af meget fin kvalitet, men i sammenhængen måske lovlig detaljerig og præget af netop søgning efter specialemateriale. Det hjælper dog på sagen, at Rune Clausen så absolut kan skrive læseværdigt. Åse Højlund Nielsen undskylder ligefrem i sin artikel om *Vestindiske elever i danske skoler* i sin note fire sit materiales beskaffenhed, som der for mig at se nu ikke er noget i vejen med; måske også en arv fra det speciale om emnet, som forfatteren skrev i 1996.

Et andet forhold i antologien kunne være irriterende, men er det modsatte. Antologien – det er jo et skolemuseum, der udgiver – bryder artiklerrækken på skolebogsmanér af faktabokse på de rette steder med oplysning om demografi og økonomi på øerne, om forholdet til Kronen, om slaveriet, og om forestillinger om et offentligt skolevæsen sidst i perioden. For en læser, der måske ikke helt har alle data omkring øernes særlige historie present, virker boksene godt. Til gengæld virker det helt uforståeligt, at ikke er en forfatterliste i bogen. En antologi med tre redaktører og ikke mindre end ti forfattere tilsiger dog en præsentation af, hvem det nu lige er, man har for sig.

De nævnte forbehold er dog skønhedspletter på en læseværdig, spændende og vellykket antologi, som hermed være anbefalet til alle både med interesse for kolonihistorie, for skolehistorie, og for kulturkontakt og -konflikt, ja for alle med interesse i historie og samfundsforhold overhovedet.

Mikkel Venborg Pedersen

Fra Penselstrøg til print, Skiltefagets historie Af Bent Grølsted.
Erhvervsskolernes forlag 2010. 152 sider, pris 200 kr.

Skiltemaleren Bent Grølsted begynder med en kort historisk introduktion fra fagets start til i dag, de efterfølgende kapitler er fagets teknologiske udvikling, uddannelsen gennem tiderne og de faglige organisationers historie. Bogen afsluttes med portræt fortællinger om betydelige skiltemalere og beretninger om det at være skiltemaler op igennem det 20 århundrede.

Det at være skiltemaler giver fagstolthed på grund af fagets stærke historiske traditioner. Skriftens betydning i vores dagligdag og det at omsætte lyd til skrift er måske menneskets største bedrift. I Europa skabtes klassisk skrift af malere og stenhuggere i en æstetisk forenklet læsbarhed, som vi i dag kalder Antikva, en skrift der er eftertegnet af bl.a. Leonardo og Dürer. Er man udøver af skrift er der også et ønske om æstetik, som vi især ser stærkt i Kina og Japan, hvor skrift og kunst er integreret. I vores kulturkreds er det at skabe sin egen variation over alfabetet, der kan forbinde ord og billede, drømmen for enhver udøver i skiltemalerfaget.

Bent Grølsted skriver som håndværker en bog om skiltemalerfaget, der har været hans arbejde i 53 år nærmere bestemt fra 1947 til 2000. Derfor har det været muligt for ham at opleve mange helheder og detaljer, som han videregiver til os, og som vi tror for det meste er rigtigt. Bogen er gennemillustreret med et godt veludvalgt billedmateriale og et fint design med indskud af farvede sider. I det indledende afsnit "Skiltefaget" fortæller Bent Grølsted os, hvad der har inspireret ham til at skrive denne bog og hans lyst til denne videns deling. Vi får indblik i et fag, som er ukendt for de fleste, men som gennem denne bog kan nå en større kreds af samtidshistorikere, udøvende håndværkere, arkitekter og andre der interesserer sig for formidling.

Bogen starter med den historiske udvikling fra fagets spæde start, hvor mennesket sætter pensel på væg, over håndværkernes forhold i det gamle Egypten, til Jellingesten, kirker, adels- og bykulturens behov for skrift og dekoration, og slutter med storformatprint. Afsnittet er kort, men formår at give os et lille vin- gesus af historien om skiltemaleren. Afsnittet der følger om grafik, kreativitet og design, er om nogle af de inspiratorer og skriftmagere, der har været med til at skabe kvalitet og høje æstetiske krav, der til enhver tid har været forbundet med udøvelsen af håndværket.

Hovedafsnittet i bogen hedder fra skrivepensel til printere. Her åbner Bent Grølsted sig som den sande håndværker og videregiver os en livslang viden om de tekniker og materialer han har arbejdet med og som har været brugt af fagfolk i generationer. Han holder ikke noget hemmeligt for læseren, men videregiver gerne opskrifter på forgyldninger, glasskilte med brillant bogstaver og ætsninger m.m. På en overskuelig og pædagogisk måde, som man taler til sine lærlinge på,

får vi en kort gennemgang af de historiske materialer og en forklaring på, hvordan vi skal udføre praktiske opgaver. Vi gennemgår fagets historie og udvikling til i dag, hvor computeren er hukommelsen. I en saglig og faglig gennemgang blandet med fine iagttagelser som f.eks. arbejdsforhold: ”Det var hårdt arbejde at bakse en glasplade på 150x100 cm 8-9 meter op ad en meget stor wienerstige. En nutidig arbejdstilsynsinspektør ville have fået et slagtilfælde.“ De sidste 60 år har ændret arbejdssituationen på mere end et område.

For denne bog er det naturligt, at der er et afsnit om uddannelsen gennem tiden. Her får vi indføring i, hvad det vil sige at skabe og have en skiltemalerskole, hvilke krav og discipliner der er nødvendig for at kunne udøve faget, og ikke bare bestå sin svendep prøve, men også efterfølgende, at kunne stå på sine egne ben. En vigtig pointe i afsnittet er, at faget skal være enige om det faglige indhold, hvorfor det virker naturligt, at vi efterfølgende får historien om fagets organisation igennem tiden.

Bogen afsluttes med 4 portræt- fortællinger om betydningsfulde skiltemalere og 7 fortællinger om at være udøver i skiltemalerfaget. Beretningerne giver et fint tidsbillede og fører os fra 1920 op til vor tid. Vi får fortalt småt og stort om dagligdagen, hvad kunder forventede af skilte og hvordan ny teknik hele tiden satte krav til kvalitet og udøvernes kompetencer.

Bogens 152 sider er rig på billeder og smukke opslag der gør den til en nydelse som lærebog for en bredere kreds. Det at en håndværker skriver en bog om sit fag, er vi ikke forvænt med og derfor er denne bog en kærkommen fornøjelse.

Robert Larsen

Grønland – en refleksiv udfordring. Mission, kolonisation og udforskning. (red. Ole Høiris) Aarhus Universitetsforlag 2009. 368 s.

Grønland har i mere end 300 år været genstand for danske geopolitiske, økonomiske, kirkelige og videnskabelige interesser. De for europæere så fremmedartede forhold er i tidens løb blevet udforsket, beskrevet og vurderet, og det er der kommet en lang række værker ud af. Mange af disse fremstår i dag som milepæle i udforskningen af Grønland og det grønlandske samfund og som grundpillerne for meget af den forskning, der finder sted i dag. I antologien Grønland – en refleksiv udfordring anmelder tolv nutidige forskere hver et af disse værker.

Antologien omfatter følgende artikler (med den enkelte artikels forfatter i parentes):

Hans Egede: Det gamle Grønlands Nye Perustration. 1741. (Mads Fægteborg)

Henric Christopher Glahn: Missionær i Grønland - Henric Christopher Glahns

- Dagbøger for Aarene 1763-64, 1766-67 og 1767-68. 1921. (Søren Thuesen)
- Poul Egede: Efterretninger om Grønland, uddragne af en Journal holden fra 1721 til 1788. 1788. (Inge Kleivan)
- H.J. Rink: Om Aarsagen til Grønlændernes og lignende, af Jagt levende, Nationers materielle Tilbagegang ved Berøringen med Europæerne. 1862. (Ole Marquardt)
- Gustav Holm: Etnologisk Skizze af Angmagssalikerne. 1888. (Ole Høiris)
- Fridtjof Nansen: På ski over Grønland. 1890. (Henning Howlid Wærp)
- William Thalbitzer: Bidrag til Eskimoernes Forhistorie. 1905. ((Ole Høiris)
- Knud Rasmussen: Fra Grønland til Stillehavet. 1925-1926. (Kirsten Thisted)
- Fin Gad; Grønlands Historie, bd. I-III. 1967, 1969, 1976. (Inge Seiding)
- Valerij Vozgrin: Grenlandija i grenlandtsy. Grønland og grønslændere. 1984. (Aksel V. Carlsen)
- Erik Holtved: Omkring den grønlandske retskrivning. 1962. (Robert Petersen)

I 1721 indledtes mere end to hundrede års dansk missionsarbejde og kolonisering i Grønland. Med grundlovsændringen i 1953 opnåede Grønland formel ligestilling med Danmark, men først med indførelse af Hjemmestyret i 1979 og Selvstyret i 2009 anes den reelle ligestilling en gang i fremtiden.

Men da Hans Egede i 1721 slog sig ned på en lille ø i skærgården ud for Nuuk Fjorden var det også startskuddet på snart 300 års udforskning af Grønland. Missionærer og koloniserere udarbejdede som de første en række beskrivelser af landet, befolkningen og det grønlandske samfund. Flere havde baggrund i oplysningstidens almindelige ønske om at beskrive og dermed forsøge at forstå omgivelser og samfund. Men samtidig søgte man gennem den opnåede viden og forståelse svar på nogle af de spørgsmål, som tilstedeværelsen i Grønland måtte stille, fx: Hvordan skal vi forstå dette folk? Hvordan skal vi missionere blandt det? Hvordan skal vi beskrive det, civilisere det og kolonisere det? Udfordringerne i det daglige arbejde tvang således disse folk til at reflektere over det samfund, som de befandt sig i.

Så tog ekspeditionsfolk og videnskabsfolk over, og fokus ændrede sig. Det eskimoiske folks kulturelle særpræg, dets myter og fortællinger og også sproget blev genstand for undersøgelser og indsamlinger, beskrivelser og analyser. Nu forsøgte man, dvs. især danske og andre udenlandske forskere, blandt andet at spore den eskimoiske kulturs oprindelse og udbredelse, og i forlængelse heraf opstod efterhånden et videnskabeligt miljø. Eskimologien blev en central del af den danske antropologi og gav stof til datidens kulturbegreb og diskussion af kulturernes veje og kulturelle mekanismer.

Inden for de senere årtier er publiceret flere historikere værker, der omfatter hele Grønlands 4.500-årige beboelseshistorie, eller som grundigt behandler centrale perioder i landets historie, ikke mindst problemstillinger i det 20. århund-

rede. Og arbejdet med Grønlands historie implicerer nærmest naturnødvendig inddragelse af dele af dansk kolonihistorie.

Set over de sidste 300 år har således en lang, lang række naturhistoriske og etnografiske beskrivelser, dagbøger, ekspeditionsberetninger og andre værker om Grønland, grønlænderne og grønlandske forhold har set dagens lys. Mange af disse er centrale værker, som indeholder nyttige oplysninger, og som derfor den dag i dag udgør en del af kildematerialet til forståelse af det grønlandske samfund og danske aktiviteter i Grønland i forskellige perioder. Men samtidig er disse værker selv genstand for grundige analyser og indgår således som kilder til forståelse af datidens tankegang blandt udforskere og beskrivere af det grønlandske samfund. Det handler denne antologi om!

Antologien består i korthed af 12 nutidige forskeres anmeldelse af tolv udvalgte værker, som alle beskæftiger sig med Grønland og grønlandske forhold. Antologiens redaktør Ole Høiris indleder med et forord, der på overskuelig vis sætter de udvalgte værker og deres forfattere ind i en såvel historisk som videnskabshistorisk kontekst og dermed skaber en samlet ramme for de tolv artikler. Artiklerne følger kronologisk efter det tidspunkt, det omhandlede værk er udkommet. De udvalgte værker og deres forfattere præsenteres, og der argumenteres for, hvorfor netop dette værk er valgt. I de efterfølgende analyser gøres rede for de behandlede problemstillinger og herunder ikke mindst de reflektive udfordringer, som værkets forfatter i sin tid var stødt på i forbindelse med sit arbejde forud for og under udarbejdelsen af sin bog. Hver enkelt artikel kan ikke her behandles særskilt, men dog nogle eksempler.

Flere af de udvalgte værker fremstod i datiden mere eller mindre tydeligt som indlæg i debatten om, hvilken vej Danmark som kolonimagt skulle føre Grønland. Eksempelvis fremførte Knud Rasmussen samtidens dominerende og almindeligt accepterede holdning, at grønlænderne – eller eskimoerne, som de med datidens ordvalg blev benævnt – var et impulsivt og ureflekteret folkeslag, og at det var kolonimagtens opgave at føre dem gennem omstillingsprocessen frem til et moderne samfund. Rasmussen repræsenterer således ikke blot datidens kultursyn, men stiller politiske krav på vegne af den grønlandske befolkning. Han er således, som denne artikels forfatter Kirsten Thisted gør opmærksom på, med til at skabe grundlaget for opgøret mod den koloniale magt.

Et andet eksempel finder vi i Inge Seidings artikel om historikeren Finn Gad. Gad udgav i perioden fra 1967 til 1976 tre bind i en stort anlagt grønlandshistorie med hovedvægten lagt på dansk kolonihistorie, som han dog på grund af materialets omfang ikke nåede at færdiggøre. Seiding afdækker, hvordan Gad i sin fremstilling bygger på den grundopfattelse, at grønlænderne i kulturmødet udgjorde den svage part, og at det forhold, at de danske kolonister blev de dominerende og den grønlandske befolkning de dominerede parter i det koloniale forhold var resultatet af en kulturel mekanisme. Gads bøger udkom i en periode, hvor der i

det grønlandske samfund var et stærkt opgør mod det skæve dansk-grønlandske forhold og en opbygning af en grønlandsk national selvforståelse, samtidig med at der i Danmark foregik et parallelt, men nok knap så stærkt, opgør med Danmarks selvforståelse som kolonimagt. Seiding ser Gads bøger som kommentarer til samtidens politiske strømninger og dermed også som kilde til det postkoloniale perspektiv.

De tolv anmeldelser giver et ganske godt overblik over den dansk-grønlandske historiografi, dog med hovedvægten lagt på den ældre del. Og skal man anke noget mod antologien, så er det det forhold, at nye værker, herunder værker som omhandler de sidste hundrede år, er fraværende. Det kunne være interessant, om man også havde valgt værker, der behandler tiden efter 1950 med væsentlige emner som afkolonisering, modernisering af det grønlandske samfund og kravet om store grønlandsk indflydelse. Der er nok at tage af!

Forfatterne til de tolv artikler redegør for og analyserer de refleksive udfordringer, som i forskellige epoker med forskellige politiske m.m. omstændigheder har ligget til grund for og udfordret forfatterne til de omhandlede værker. Antologien er et bevis på, at Grønland og grønlandsrelaterede emner den dag i dag har stor interesse og indgår som et centralt forskningsområde på danske universiteter, på museer og giver refleksive udfordringer til dagens forskere.

I deres undersøgelser tvinges forskerne selv ud i refleksive udfordringer! For hvordan kan missionærernes grønlandsbeskrivelser fra 1700-tallet anvendes i vore dages forskning, hvad var grundlaget for inspektør Rinks administrative og praktiske tiltag i 1800-tallets Grønland og hvorfor udgav man i Sovjetunionen en bog om Grønlands historie. Spørgsmålene er mange – og behovet for nutidige refleksioner lige så!

Forholdene i Grønland har ikke kun for tidligere tiders udforskere været en refleksiv udfordring – også i vore dage udfordres forskere – og for så vidt også andre, der beskæftiger sig med Grønland – af de set med vore øjne specielle grønlandske forhold. Det er denne antologi et glimrende eksempel på.

Einar Lund Jensen

Erik Nørr, Carsten Porskrog Rasmussen og Gerret Liebing Schlaber: Theodor Gliemanns amtskort over hertugdømmet Slesvig. Die schleswigschen Amtskarten des Theodor Gliemann. Historisk Samfund for Sønderjylland, Dansk Historisk Fællesråd, Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, 2008. 96 s., ill. 298,00 kr.

Kartografen Theodor Gliemann (1793-1828) udarbejdede i 1820'erne amtskort over Slesvig, i alt 10 kort der viser både de enkelte lokaliteter og de forskellige jurisdiktioners grænser. Disse kort udgør kernen i udgivelsen. Udgivelsen begrundes med, at *Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660* udgivet i 1984 stort set ikke medtog Slesvig/Sønderjylland, og nok så væsentligt at netop det slesvigske kludetæppe af opsplittede jurisdiktioner kalder på en kartografisk fremstilling.

Bogens format på 29x33 cm. muliggør, at de flerfarvede kort kan gengives i 1:1 i den originale målestok, som er 1:240.000. Bogen består af tre dele. Erik Nørr skriver om Gliemann og hans topografiske og kartografiske arbejder også uden for Slesvig, Gerret Liebing Schlaber om de administrative strukturer i hertugdømmerne, hvorefter følger Schlabers og Carsten Porskrog Rasmussens detaljerede gennemgang af de enkelte amtskort. Bogen er fagligt skruet godt sammen, men alligevel sidder man tilbage med spørgsmålet om, hvorvidt der er tale om liebhaveri for kortelskere eller et administrationshistorisk hjælpemiddel? Uden for denne diskussion er Erik Nørres grundige redegørelse for Gliemanns virke. Det er ikke blot spændende at følge Gliemanns kranke skæbne, men Nørr formår også på bedste vis at relatere den personlige historie til den generelle historiske kontekst. Her er både teknologi og skolehistorie, når Nørr beretter om, hvorledes Gliemann fik gavn af det helt nye stentrykkeri og ikke mindst skolernes stigende efterspørgsel efter kort til undervisningsbrug. I centrum står dog redegørelsen for hans topografiske og kartografiske virke.

Schlaber giver en kort introduktion til hertugdømmet Slesvigs administrative kludetæppe. Det synes næsten at være en umulig opgave, men da vi har med en virkelig ekspert at gøre, lykkes det faktisk. Hvis man ønsker at komme endnu mere i dybden med de komplicerede administrative forhold i hertugdømmet Slesvig, kan det anbefales at ty til Gerret Liebing Schlabers imponerende bøger om forvaltningen, som udkom i 2007.

På samme måde som det administrationshistoriske bidrag er "hård kost", gælder det også for gennemgangen af de ti amtskort. Det ville have været en hjælp for den knap så kyndige læser, hvis der havde været et minileksikon, der bagerst i bogen definerede de særlige administrative begreber, der er knyttet til Slesvig.

Bogen er udgivet i samarbejde mellem Historisk Samfund for Sønderjylland, Dansk Historisk Fællesråd og Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte

Schleswig-Holsteins, og det nævnes, at det har været et centralt ønske, at bogen skulle være konsekvent dobbeltsproget. Hvem har egentlig glæde af denne disposition? Emnet appellerer ikke just til sammenlignende sprogstudier. Selvstændige sprogudgaver havde været at foretrække.

Selvom det unægteligt havde været et andet projekt, ville det have været endnu mere givtigt, hvis kortene var blevet digitaliseret og lagt på nettet i en kvalitet, så brugerne kunne zoome ind på de kortafsnit, man ønskede at undersøge nærmere. De steder, hvor der i værket er anvendt forstørrede kortudsnit, kommer kortene netop til sin ret. Med en mere avanceret web-løsning kunne man forestille sig de administrative ændringer vist over tid.

Som Gliemann i sin tid havde udbytte af udbredelse af stentrykket, ville kortene i dag have endnu mere gavn af at blive lagt på nettet, end at blive udgivet i bogformat. Når det er sagt, kan jeg stadig anbefale værket til både kortelskere og forskere, der søger administrationshistorisk bistand. Det professionelle udredningsarbejde og selve teksten har blivende værdi.

Peter Fransen

Knud J.V. Jespersen: Rytterkongen – Et portræt af Christian 10.
Gyldendal 2007. 567 s., ill. 349,00 kr.

Knud J.V. Jespersens biografi om Christian X markerer et nybrud, skønt den i sit emnevalg og fremstillingsform i grunden er ganske klassisk. Der er nemlig ikke tradition for i nyere tid at skrive videnskabelige kongebiografier.

Man karikerer ofte ældre tids historieskrivning som ”dengang det handlede om konger og krige”, men det var faktisk allerede overstået i det 19. århundrede, da Folket blev historiens agerende subjekt, og kongerne blev i bedste fald fremstillet som en slags folkets apoteose og i værste fald som statister, de rene ligegyldigheder eller lige frem idioter. Særligt Christian VII, Frederik VII og Frederik VIII har fået henlagt eftermælet til en farverig blomstring i anekdoternes vildtvoksende bed. Ulrik Langen har i 2008 med sin grundige og stærke biografi om Christian VII trodset den forestilling, at denne konges liv overhovedet var værd at biografere.

Man er stadig hvad glücksborgerne angår i vid udstrækning henvist til Bo Bramsens omfattende, men notorisk upræcise tobindsværk fra 1975. Claus Bjørns *Blot til pynt?* fra 1999 og Sebastian Olden-Jørgensens *Prinsessen og det hele kongerige* fra 2003 giver hver især solide og gennemtænkte tolkninger af kongehusets rolle i et moderne samfund, og de er også væsentligt mere præcise i detaljen og mere reflekterede end Bramsen. Nævnes bør også Jon Bloch Skippers sobre, men også meget høflige biografi om Frederik IX. Problemet er stadig kildegrundlaget, der er svært klausuleret.

Jespersen har som kongelig ordenshistoriograf haft privilegeret adgang til Christian X's private optegnelser og har derfor haft mulighed for at skrive en biografi, som kommer meget tæt på kongen, et arbejde, der var forberedt af Jespersens forgænger i embedet Tage Kaarsted. Dronningen har givet ham frie hænder til at skrive bogen, en frihed, som Jespersen har forvaltet med en skønsomhed, der ikke går på kompromis med de krav, man må stille til et videnskabeligt værk. At han samtidig er velskrivende og kan sætte begivenhederne ind i den nødvendige kontekst uden at blive hverken vidtløftig eller fortabe sig i ligegyldige detaljer, føjer til helhedsindtrykket af en særdeles vellykket bog.

Sladdertasker har intet at hente i bogen. Den kompromitterer ikke det kongelige privatliv. Derimod er kritikken af kongen som konge ikke båndlagt. Selv om læseren også får indtryk af, at der bag den stive officerstype gemte sig en mand, der såmænd også havde følelser, er det Christian X's rolle i dansk politik, der står i centrum, og en af bogens styrker er, at kongen bliver fremstillet i helfigur, således at det fremgår, at der faktisk var en sammenhæng i kongens handlinger – hvad man så i øvrigt måtte mene om disse handlinger.

Født i 1870 voksede prins Christian op i en tid, da hans bedstefar, Christian IX, stædigt holdt på sin grundlovssikrede ret til at udnævne regeringslederen. Prins Christians egen far, Frederik VIII, var meget mere liberal og åben for forandring i det politiske liv, men Knud J.V. Jespersen peger på, at den senere kong Christian X fik en stor del af sin prægning og sine idealer fra sin konservative farfar. Lige så stor var påvirkningen nok fra den omfattende militære uddannelse, han ikke alene modtog, men også anvendte, bl.a. som en velfungerende chef for livgarden. Den stærkt nationale Christian X blev også den første af de glücksborgske konger, der talte dansk uden accent. Hans far og farfar var oprindeligt tysktalende. Det samme var hans dronning.

Rytterkongen kalder Jespersen ham. Det viser hen til kongens stjernestunder, da han red over Kongeå-grænsen i 1920 og indtog Sønderjylland, og da han red sine daglige ture i Københavns gader under besættelsen som nationalt samlingspunkt. Soldaterkongen er en mere præcis beskrivelse af hans selvforståelse.

Det var hans engagement til fordel for et forstærket forsvar, der i første omgang bragte ham på kant med især de radikale under Første Verdenskrig og gjorde ham til centrum for national-konservative kredses ønsker om et statskup under Anden Verdenskrig.

Jespersens opremsning af de tilfælde, hvor kongen efter tronbestigelsen i 1912 søgte afgørende indflydelse på regeringsdannelsen, understreger, at man kun med forbehold kan sige, at parlamentarismen blev indført i 1901. Jespersen overvurderer antageligt sine steder kongens faktiske betydning, men nok ikke hans ønske om at være betydningsfuld.

Hans selvforståelse kom tydeligt frem i forbindelse med salget af de dansk-vestindiske øer i 1917. Afhændelsen af øerne var et gammelt emne på den poli-

tiske dagsorden, som var blevet genaktualiseret af verdenskrigen. Amerikanerne pressede på, fordi de frygtede, at tyskerne ville drage Danmark ind i krigen og dermed skaffe sig fodfæste i Caribien. Da salget blev godkendt ved en folkeafstemning, betragtede kongen det som en uafvaskelig plet på sin ære og forsøgte i sidste øjeblik forgæves at obstruere det ved at stille urealistiske betingelser for sin underskrift på traktaten.

Kongen opretholdt, som Ole Lange har vist, med sine tydelige engelske sympatier en hemmelig forbindelse til London under Første Verdenskrig, ad hvilken han lod briterne tilflyde væsentlige informationer, som han havde erhvervet i embeds medfør. *"Vi står altså dermed,"* skriver Jespersen, *"over for den temmelig opsigtsvækkende kendsgerning, at selve statsoverhovedet for en neutral stat på eget ansvar og for egen risiko påtog sig rollen som efterretningsagent for den ene af krigens parter og således spillede under dække ikke blot med den ene krigsførende part, men også med landets regering, som gik ind for en neutralitetspolitik med tysk hældning."*

Kongens trang til at politisere kulminerede under Påskekrisen 1920, en direkte udløber af grænsedragningsspørgsmålet i Slesvig. Den radikale regering Zahle syntes tilfreds med, at Flensborg forblev tysk, mens oppositionen skabte så meget røre, at det måtte blive et kabinetsspørgsmål. Rigsdagen var på påskeferie, og Zahle håbede at ride stormen af.

Kongen tilsagde ham i audiens, hvor han mod sin egen forventning ikke modtog Zahles afskedsbegæring og derfor endte med at give ham den. Stemningen i byen var revolutionær, og den radikale og socialdemokratiske partipresse anklagede åbent kongen for at have begået statskup. Han havde da også undladt – med vilje? – at anmode Zahle om at stå i spidsen for et forretningsministerium indtil et kommende valg, og da han ville gøre skaden god, obstruerede Zahle ved at nægte. Der gik nogle få højspændte dage med kongens egen advokat som midlertidig regeringschef, indtil der kunne skabes et parlamentarisk baseret forretningsministerium. Monarkiet havde på dette tidspunkt alvorlig slagside.

I Jespersens udlægning var Påskekrisen ikke nogen enkeltstående begivenhed. Kongen gjorde blot, som han havde gjort flere gange tidligere ud fra en stærk overbevisning om dermed at repræsentere nationens sande interesser over for et politisk system, der ifølge ham kun tjente partiinteresser. Nøgternt betragtet forvekslede han folkets vilje med sin egen.

Bortset fra det bygger Jespersen videre på Kaarsteds idé, at kongen faktisk ikke handlede impulsivt og udelukkende af egen drift. Idéen blev plantet af kongens rådgivere og sandsynligvis gødet af den gamle politiske ræv, venstremanden I.C. Christensen. At Zahle nægtede at fortsætte som leder af et forretningsministerium, gør ifølge Jespersen også ham til medansvarlig. Det kan den kongelige historiograf muligvis have ret i, men det frikender ikke kongen for ansvaret for sin handling. Christian X ønskede at være politisk, og Zahle lod ham blot syde i eget fedt.

Spørgsmålet er, hvor meget klogere kongen blev af begivenhedsforløbet i påsken 1920? Jespersen synes at tillægge kongen en vis politisk indlæringssevne, men af de citerede dagbøger forekommer det, at han følte sig bekræftet i, at han faktisk havde gjort det rigtige. Brødebetyngelse spores ikke. Jespersen er lidt ulden i mælet, når det handler om at drage den fulde konsekvens af denne interessante – måske bogens mest interessante – konklusion. Når kongen ikke efter 1920 begik den samme fejl igen, skyldtes det så tilfældigheder eller en nyherhvervet kongelig visdom?

Lakmusprøven blev foretaget i november 1940, da en kreds af erhvervsfolk omkring ingeniør Knud Højgaard i forbitrelse over systemet Stauning-Munch rettede en henvendelse til kongen om at danne en regering uden om Folketinget med kongens fætter prins Axel som leder. Kongen var i høj grad modtagelig for lignende idéer, men forskellen var nu, at han havde opbygget et tillidsfuldt forhold til især statsminister Stauning, og at denne åbne forbindelse sikrede, at han nu ikke handlede i modstrid med de parlamentariske principper. Henning Grelles fine biografi om Stauning bekræfter dette indtryk af dette i udgangspunktet så usandsynlige samarbejde.

Der var trods de betydelige meningsforskelle en gemytternes overensstemmelse mellem de to patriarker. Krisesituationer var ikke kongens stærke side, og så var det heldigt, at han blev mandsopdækket af sin statsminister, der blandt andet måtte skærme af for kongens åbenlyse ubehag ved radikale ministre i almindelighed og P. Munch i særdeleshed. Den højdramatiske situation, hvor regering og hærledelse mødte op på Amalienborg om morgenen den 9. april 1940, er karakteristisk. For det første var kongen ifølge de øvrige tilstedeværende nervøs og famlende. For det andet markeres hans betydning af, at mødet faktisk fandt sted på Amalienborg, i øvrigt en gentagelse af tilsvarende møder ved krigsudbruddet i 1914, da mineudlægningerne blev vedtaget.

Kongen var under besættelsen uimodtagelig for krav fra den tyske gesandt, Ren-the Fink, om at skaffe sig af med Stauning som regeringschef. Det var næppe udtryk for en inderlig kongelig forliebthed i demokratiet eller Socialdemokratiet for den sags skyld, men nok snarere, at den demokratiske valgte regering på dette tidspunkt repræsenterede en forpost i den nationale selvstændighedskamp. Kongen kunne hermed gøre Staunings sag til sin. Det var antagelig også denne krise ved årsskiftet 1940-41, der var anledningen til at kongens traditionelle tale ved nytårstaflet 1. januar for første gang blev radiotransmitteret. Indholdet af talen var nemlig en stærk formaning om nationalt sammenhold. Denne pointe står for anmelderens regning.

Gennem hele besættelsen stillede kongen sig i de fleste afgørende spørgsmål helt på den samarbejdende regerings side. Overraskende er det, at forslaget om at optage Erik Scavenius i regeringen fra juli 1940 faktisk oprindeligt var kongens.

Ingen dansk konge i nyere tid har oplevet så mange territorialreguleringer som Christian X. På plussiden tæller genforeningen i 1920 og den internationale an-

erkendelse af dansk overhøjhed over Grønland i 1933. På tabskontoen kunne han foruden de vestindiske kolonier skrive Island, som i 1918 var blevet selvstændig i personalunion med Danmark, det vil sige med fælles konge.

Ved overgangen til republik i 1944 bortfaldt denne forbindelse, et frafald, der forbitrede mange, men ifølge dagbogen tilsyneladende ikke kongen. Hans personlige vrede over tabet af de vestindiske øer gentog sig åbenbart ikke. Kongen blev under krigen et samlende symbol på dansk national integritet, også i udlandet. Kongens resolute optræden over for besættelsesmagten har fundet sit mest prægnante udtryk i den hårdnakkede myte, at han bar en jødestjerne under sine rideture i solidaritet med jøderne. Det er forkert alene af den grund, at de danske jøder ikke var pålagt at bære en stjerne.

Myten er dog sandfærdig i den forstand, at den afspejler det forhold, at kongen var stærkt imod indgreb over for jøderne, en holdning som han bl.a. udtrykte ved at sige, at hvis det kom til en jødelovgivning i Danmark, kunne det ende med, at »vi alle anlagde Davidsstjernen«. Til gengæld var der hos kongen ingen sympati for den aktive modstandskamp. Det er derfor ironisk, at kongens kiste i 1947 blev pyntet med et frihedskæmperarmbind. Det hørte ingen steder hjemme hos den mand, der stod for lov og orden og var imod det anarki, som modstandskampen også indebar. Ditlev Tamm har (Berl. Tid. 30. okt. 2007) peget på, at Jespersens biografi ikke beskæftiger sig med kongens rolle i retsopgøret. Efter sigende nægtede kongen at se de dødsdømtes benådningsansøgninger. Om det er kongens papirer eller Jespersen selv, der tier om dette spørgsmål, er altså foreløbig uafgjort.

Siden krigen er kongehuset blevet opfattet som en integreret del af folkestyret, men man skal altså være klar over, at denne forbindelse i udgangspunktet bestemt ikke var et inklinationsparti, og det var især besættelsestidens ydre pres, der havde givet substans til denne fornuftsalliance. Det blev Frederik IX's opgave at fuldstændiggøre forholdet med det dertil hørende demokratiske sindelag, der antagelig aldrig helt lå til hans far.

Jes Fabricius Møller

Søren Nielsen-Man: Kurs mod demokrati? Kommunismens demokratigrundlag og DKP's demokratiopfattelse 1919-1947. Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, 2008. 384 s., ill. 249,00 kr.

Den danske kommunisme var anti-demokratisk! Så entydigt har dommen lydt i dele af den danske offentlighed gennem de sidste årtier. Alligevel argumenterer historikeren Søren Nielsen-Man for en anden konklusion i udgivelsen *Kurs mod demokrati?* fra 2008. Han fremhæver, at Danmarks Kommunistiske Partis (DKP) demokratiopfattelse forandrede sig gennem det 20. århundrede. Og at dets holdninger til demokratiet dermed var mere flertydige end entydige.

Kurs mod demokrati? består af fire dele, der behandler henholdsvis demokratibegrebet og kommunismens generelle forhold hertil, DKP og demokratiet 1919-1939 og 1939-1947 samt opstiller en opsummerende diskussion. Målet med fremstillingen er at undersøge, om der fandtes et demokratisk potentiale i den danske kommunisme fra stiftelsen i 1919 til 1947, og om det kan have peget frem mod dannelsen af SF (s. 13). Det gøres primært gennem analyser af programatiske dokumenter, breve og taler af periodens ledende kommunister. Dermed er bogen primært en guide de demokratiske elementer i de kommunistiske ledelseslags politiske selvforståelse.

I første del starter Nielsen-Man med at diskutere selve demokratibegrebet. Han erkender, at demokrati er et værdiladet begreb, og at intet demokrati kan betragtes som fuldkomment. Derfor opstiller han et såkaldt "åbent demokratisyn", hvor bestemte holdninger kan være mere eller mindre demokratiske alt efter deres forhold til værdier som flertalsstyre samt tanke- tros- og ytringsfrihed (fra s. 31).

Dette syn anvendes herefter i en gennemgang af marxismens forhold til demokrati. Her betegnes Marx og Engels som demokratiske på baggrund af deres støtte til almindelig valgret og flertalsstyre. Nielsen-Man anfører dog, at de aldrig gennemførte en "fyldestgørende diskussion" af demokratiet, hvilket muliggjorde udemokratiske tolkninger af marxismen (s. 38).

Derfor bliver Marx' beskrivelse af socialismen som "proletariatets diktatur" samt de deterministiske aspekter i marxismen gennemgået kritisk. Nielsen-Man argumenterer her for, at Marx' omtale af proletariatets diktatur må forstås som et ønske om flertalsstyre. Og han fremfører endvidere, at deterministiske eller utopiske aspekter i ideologier eller politiske bevægelser forestillinger – såsom marxismen – ikke behøver gøre disse anti-demokratiske, så længe de respekterer "... at et suverænt demokrati til hver en tid kan vælge en anden historisk udviklingsbane" (s. 66).

Men spørgsmålet er så, hvor udbredt denne respekt var i forskellige dele af den senere kommunistiske bevægelse? For i modsætning til Marx er det bestemt ikke muligt at placere Lenin – kommunismens egentlige fader – som udpræget demokrat. Nielsen-Man understreger da også, at Lenins politiske linje – trods dennes bekendelser til demokrati – indeholdt partidiktatur og mindretalsstyre (s. 72). Og at sovjetlederen besad en centralisme og en foragt for rettighederne i det "borgerlige samfund", som fik autoritativ status i den sovjetlede Kommunistisk Internationale (Komintern), det styrende organ for verdens kommunistpartier (s. 80).

Det virker ikke som det bedste grundlag for udviklingen af den demokratiske i DKP, som Nielsen-Man ønsker at finde frem til. Og det bliver ikke bedre af, at DKP fra slutningen af 1920'erne og frem betegnede Stalins styre i Sovjet som demokratisk, mens diktatoren gennemførte kolossale folkedrab og udrensninger.

Med henvisning til bl.a. religionshistorikeren Mikkel Thrane Lassen argumenterer Nielsen-Man imidlertid for, at de massive overgreb i Sovjet reelt aldrig blev

erkendt eller forstået inden for DKP, hvorfor deres betydning for kommunisternes demokratiopfattelse nedtones. Og han insisterer samtidig på, at der udviklede sig et "nationalt handlerum" inden for Komintern, der gav mulighed for udviklingen af egentligt pluralistiske og demokratiske holdninger blandt danske kommunister (s. 77).

Udviklingen mod demokrati forsøger Nielsen-Man at skildre i bogens anden del, hvor DKP's politikudvikling indtil 1939 behandles. Her fokuseres der primært på tiden efter partiets indvalg i folketinget i 1932.

I denne periode skiftede DKP's politiske linje markant: Fra at være præget af en leninistisk ultra-venstrelinje, der foreskrev en voldelig omstyrtelse af det eksisterende folkestyre (af DKP kaldet "humbugdemokrati"), gik de danske kommunister i løbet af 1934 over til Kominterns folkefrontsstrategi. Den var påvirket af Hitlers magtovertagelse i Tyskland og indebar støtte til etablerede demokratiske institutioner. På baggrund af især den centrale Odense-tale af formanden Aksel Larsen (1938) viser Nielsen-Man i denne forbindelse, hvordan de liberale frihedsrettigheder og parlamentarismen nu blev "vigtige Landvindinger" for DKP. Landvindinger, partiet "for enhver pris" ville forsvare mod fascismen (s. 105).

Nielsen-Man opfatter skiftet til folkefronten som betydningsfuldt for DKP's demokratiske udvikling. Men han understreger med henvisning til et skolingshæfte, at partiet under såvel ultravenstrelinjen som folkefrontstiden fastholdt, at et proletariats diktatur i Danmark naturligt ville blive et kommunistisk ledet etparti-styre (s. 112-13). Derfor er det meget svært at se, hvor meget af DKP's nyorientering der var helhjertet opbakning til demokratiet, og hvor meget der reelt var taktisk og skyldtes Moskva. Nielsen-Man anfører imidlertid, at folkefrontstænkningen uanset bagtankerne skabte rum for, at de danske kommunister udviklede sig i demokratisk retning, væk fra leninismen (s. 116).

I 1939 led folkefrontlinjen tilbageslag, da Sovjet og nazi-Tyskland indgik en ikke-angrebs-pagt. Ifølge Nielsen-Man – og det meste af den øvrige forskning – fik det dog ikke DKP til at opgive sin anti-nazisme. Partiet havde derfor et ideologisk beredskab, da Tyskland i 1941 angreb Sovjet og dets indsats i modstandsbevægelsen begyndte (s. 129).

Modstandskampen gav et folkeligt gennembrud til DKP, der stod som en politisk magtfaktor ved befrielsen. Det har ført til spørgsmål om, hvorvidt kommunisterne havde planer om en væbnet magtovertagelse i 1945. Det ser Nielsen-Man imidlertid ingen tegn på i kilderne, hvor han sporer en klart legalistisk orientering i DKP's strategi. En orientering, der blev underbygget af kommunisternes tro på valgsejre til dem selv og modstandsbevægelsen efter krigen. En række citater fra DKP-dokumenter og taler fra 1944 og frem tyder da også på, at kommunisterne selv – endda også i tilfælde af russisk besættelse af Danmark – ønskede at vinde befolkningsflertallet alene "med argumentationens hjælp" (s. 153).

Nielsen-Man understreger dog også, at DKP's demokratorientering havde sine begrænsninger: I DKP's efterkrigstidsprogram "Folkets vilje – landets lov" (1944) fandtes en række demokrati-indskrænkende elementer, f.eks. at "Modarbejdning af Folkestyret" - hvad det så end var – skulle gøres strafbart (s. 155). Dette virker demokratisk betænkeligt, når man kombinerer det med, at DKP tydeligvis ønskede at udnytte retsopgøret med landssvigerne samt overgangsregeringen efter besættelsen i sin strategi for at gøre Danmark socialistisk.

Alligevel er befrielsesårene 1945-47 den helt centrale periode i Nielsen-Mans søgen efter de demokratiske aspekter i den danske kommunisme. Dette skyldes især, at han med henvisninger til både parti-ideologen Gelius Lund, DKP's linje under kommunisternes enhedsforhandlinger med Socialdemokratiet og en række politiske taler dokumenterer, at DKP reelt forlod leninismens revolutionsstrategi. I stedet forestillede partiet sig en særlig dansk og demokratisk vej i socialismen, der skulle præges af demokratiske rettigheder og politisk pluralisme. Det var en kurs, som var populær i befolkningen, og den skabte ifølge Nielsen-Man den politiske tendens i DKP, der til sidst i 1958 valgte at sprænge partiet for at skabe et gennemført demokratisk projekt, SF (s. 258 og 274).

Men hvorfor var en sprængning af partiet nødvendig, når DKP iflg. Nielsen-Man havde sat kurs mod demokratiet allerede i 1945? Som han understreger, så sluttede DKP's bekendelser til den pluralistiske socialisme reelt med starten af den kolde krig: Her endte partiet med at tage parti for de mindretalskup, Sovjetunionen iscenesatte i Østeuropa. Mest markant med kuppet i Tjekkoslaviet i 1948, hvor DKP både gav opbakning til de tjekiske kommunisters magtovertagelse og selv vendte tilbage til en række af sine mere autoritære doktriner (s. 273-74). Dermed får Nielsen-Man også understreget, hvordan ledende DKP'eres politiske verdensopfattelse i høj grad blev påvirket af den aktuelle udvikling i Sovjetblokken.

Generelt er *Kurs mod demokrati?* en grundig og veldokumenteret fremstilling, der fremhæver mange vigtige pointer omkring de danske kommunisters forhold til de demokratiske frihedsrettigheder. Pointer, der giver et interessant modspil til de totalitarisme-orienterede – og i enkelte tilfælde ensidigt fordømmende – fremstillinger af DKP, de sidste tyve år har budt på. Bogen giver indtryk af en modsætningsfyldt og foranderlig bevægelse, der i egen selvforståelse var demokratisk, men som reelt kun udviklede sig i denne retning, når den bevægede sig væk fra leninismen. Det er her en stor styrke ved fremstillingen, at den – trods sin målsætning om at identificere de demokratiske træk i DKP's udvikling – også påpeger en række af de vigtige, udemokratiske elementer i den danske kommunisme.

I den forbindelse er det dog ærgerligt, at *Kurs mod demokrati?* hovedsageligt fokuserer på de overordnede ideologiske og idehistoriske aspekter i kommunisternes udvikling, mens deres mere konkrete, taktiske politiske overvejelser træ-

der i baggrunden. Det havde løftet analyserne, hvis DKP's ofte meget konspirative og leninistisk inspirerede taktik i bevægelser og i samarbejdet med Sovjet i højere grad var blevet inddraget mere i overvejelserne om udviklingen af de danske kommunisters "demokratiske habitus". Det kunne sandsynligvis have udbygget bogens billede af kommunismens stærke tvetydighed i forhold til de demokratiet.

Skal man kigge yderligere kritisk på *Kurs mod demokrati?*, så savnes der også flere tilbagevendende diskussioner af, hvorvidt de demokratiske værdier – organisationsfrihed, pluralisme, ytringsfrihed, som spiller en stor rolle for bogens vurderinger af DKP's demokratisering, nu også var lige så vigtige for kommunisterne selv i hver af de forskellige perioder, bogen behandler. Netop kommunismens deterministiske udviklingsforestillinger disponerede – som Nielsen-Man selv nævner (s. 66) – DKP til at holde øjnene rettet mod den socialistiske fremtid, hvorfor politiske frihedsrettigheder var noget, som DKP i almindelighed tilsluttede sig offentligt, men uden, at partiet og dets ledelse nødvendigvis fastholdt indadtil, at de var nødvendige i alle faser af kampen for socialismen. (Et godt eksempel på dette er Mogens Fogs memorandum til DKP-ledelsen fra 1943, som Nielsen-Man selv inddrager s. 222). I den anledning havde det været berettiget med flere overvejelser om, hvordan større grupper af kommunister kunne støtte partiet i såvel perioder, hvor det bekendte sig til mindretalsstyre, som i perioder, hvor det arbejdede for en rent fredelig og demokratisk udvikling mod socialismen, også selvom Nielsen-Man vurderer Ib Nørlands motiver for dette (s. 273).

Dette kan dog ikke rokke ved, at Nielsen-Man samvittighedsfuldt diskuterer både kommunisternes demokratiske programmer, deres religiøse determinisme og deres autoritære leninisme. Og alt i alt kan *Kurs mod demokrati?* derfor med udbytte bruges som indgang til videre diskussioner og studier i den danske kommunisme. Store dele af arkivmaterialet efter Danmarks Kommunistiske Partis centrale og lokale organisationer er i dag tilgængeligt på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, og det vil forhåbentlig føre til flere lokal- eller kulturhistoriske undersøgelser af partiet, bl.a. fra museumsverdenens side.

Anders Dalsager

Birthe Helledie: Fra jernkors til trækors. Aage Th. Mariegaard – en dreng i nazihænder. Forlaget Broberghus, 2007. 116 s., ill. 168,00 kr.

Siden udgivelsen af Claus Bundgaard Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smiths anmelderrote *Under hagekors og Dannebrog: Danskere i Waffen-SS 1940-45* i 1998 har det danske bogmarked set en række bogudgivelser om de danskere, der under Den anden Verdenskrig valgte at gå i tysk tjeneste eller på anden vis krydsede den berømte kridtstreg. Mikkel Kirkebæks Schalburg-biografi *Schalburg: en patriotisk landsforræder* (2008), den af John T. Lauridsen redigerede antologi *Over strengen – under besættelsen* (2007) og Bundgaard Christensen,

Poulsen og Smiths *Dagbog fra Østfronten* (2005) er blot nogle af de senere års mere væsentlige udgivelser om emnet.

Med sin beretning om Aage Th. Mariegaard har den pensionerede folkeskolelærer Birthe Helledie føjet endnu en bog til listen af bøger over de danskere, der valgte forkert under besættelsen. Og Aage Th. Mariegaard valgte i den grad forkert. Efter sin indsats i Frikorps Danmark på Østfronten blev han fra sensommeren 1944 medlem af den berygtede dansk-tyske terrorgruppe, Peter-gruppen. Fra årsskiftet 1943-44 og frem til befrielsen stod gruppen bag 90 clearingsmord, lige som den stod i spidsen for den materielle modterror, schalburgtagen. Syv af gruppens ti danske medlemmer blev efter krigen dømt til døden for deres forbrydelser, heriblandt Aage Th. Mariegaard, der blev dømt for sin medvirken ved ti mord og 32 schalburgtager, der kostede yderligere seks personer livet.

Helledie skriver i bogens indledning, at det ikke er bogens formål at tage parti for eller imod Aage Th. Mariegaard og hans handlinger, men blot at forklare baggrunden for, at hans kun 25 år lange liv fik en så skæbnesvanger bane, som det gjorde. Lykkes det så for Helledie at give et fyldestgørende billede af, hvorfor Aage Th. Mariegaard fra landsbyen Tømmerby i Vendsyssel udviklede sig til terrorist og massemander? Ikke helt. Helledie pointerer med rette, at opvæksten i et nazistisk miljø (faderen, moderen og flere familiemedlemmer var medlemmer af DNSAP) måtte sætte sit uheldige præg på en ung mand. Men Helledie placerer gennem hele fremstillingen ansvaret for udviklingen på nogle andre end hovedpersonen selv. De centrale valg i Aage Th. Mariegaards liv (tilslutningen til nazismen, hvervningen til Frikorps Danmark og indlemmelsen i Peter-gruppen) tages, ifølge Helledie, ikke af Mariegaard selv, men er valg, som han blev "lokket", "hjernevasket" eller "tvunget" til at tage. Herved fratager Helledie reelt Mariegaard, som forfatteren ellers omtaler som både dygtig og godt begavet, for ansvaret for sine handlinger. Nogen selvstændig vilje har han ikke, skal vi tro forfatteren. Det er naturligvis en hverken rimelig eller rigtig antagelse.

Grundlaget for bogen er forfatterens samtaler med en række unavngivne personer, bl.a. nogle af Aage Th. Mariegaards familiemedlemmer, kombineret med hvad der mest af alt ligner en tilfældig og lemfældig omgang med den besættelseslitteratur, som den lokale bibliotekar har kunnet fremskaffe. I litteraturlisten bagerst i bogen finder man, som det bør forventes, relevante standardværker af velrenommerede forskere (bl.a. Claus Bundgaard Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith, Mikkel Kirkebæk, Henrik Lundtofte, Henning Poulsen og Ditlev Tamm) medtaget. Men relevante værker glimrer også ved deres fravær på litteraturlisten. Når emnet for bogen nu er en ung, overbevist dansk nazists liv og skæbne, kunne forfatteren for eksempel med fordel have bladret lidt i John T. Lauridsens *Dansk nazisme 1930-45 – og derefter* (2002). Hvordan forfatteren (og bibliotekaren) har kunnet overse dette værk, er lidt af en gåde. På litteraturlisten findes desuden en del besættelseslitteratur af tvivlsom kvalitet såsom V. Rauer

Bergstrøms *Hellere hertug i Helvede*, Oluf Krabbes *Danske soldater i kamp på Østfronten 1941-1945*, Frederik Strands *Førerens germanske arm* og flere værker af Erik Haaest. Forfatterens ukritiske brug af disse værker går som en rød tråd igennem fremstillingen og skinner også igennem i sprogbrugen, hvor læseren til tider kan komme helt i tvivl om, hvorvidt ordvalget er Birthe Helledies, Erik Haaests eller SS-officeren Oluf Krabbes.

Bogen er ikke udstyret med noteapparat, så det er umuligt at kontrollere forfatterens mange og til tider flyvske påstande. Der er ellers rigtig meget, denne anmelder gerne havde set en eller form for dokumentation for. Det drejer sig for eksempel om den for fortællingen så ganske centrale påstand, at Mariegaard ville blive likvideret, hvis han ikke gik med i Peter-gruppen (s. 71). En overbevist ung nazist som Mariegaard med erfaring fra Østfronten kunne man nok finde anvendelse til andre steder, skulle man mene. Det manglende noteapparat gør store dele af bogen praktisk talt uanvendelig for såvel den professionelle bruger som den alment interesserede læser, som gerne vil være sikker på, at det faktuelle er i orden. Det kan læseren desværre langt fra være med Helledies bog. Bogen er nemlig fyldt med irriterende småfejl og mangel på præcision fra forfatterens side, som der her blot skal gives nogle få eksempler på. DNSAP fik ikke 44.000 stemmer ved valget til Folketinget i 1939 (s. 15) men blot 31.000. En ansøger til Frikorps Danmark blev ikke nødvendigvis kasseret, fordi hans straffeattest var plettet (s. 18). En opgørelse fra det danske udenrigsministerium over de hvervede til Waffen-SS i 1943 viser, at mere end hver fjerde var tidligere straffet. Aage Th. Mariegaard var med sine 18 år ikke én af de yngste frivillige i Frikorps Danmark (s. 18). Frivillige på 18 år var der mange af, og der var folk, der var yngre endnu. C. P. Kryssing blev efter sin afsked fra Frikorps Danmark ikke general i den tyske hær (s. 19) men generalmajor (SS-Brigadeführer) i Waffen-SS. Schalburgkorpset bestod ikke hovedsageligt af hjemvendte østfrontsfrivillige (s. 70). Faktisk var forbindelsen smal, som Anders Monrad Pedersen har dokumenteret, idet mindre end 10% af de menige i korpset kom fra tjeneste på Østfronten. Hertil kommer, som tidligere nævnt, forfatterens egne tolkninger og vurderinger, der vidner om en beskeden indsigt i forholdene under den tyske besættelse af Danmark 1940-1945.

Størst værdi i bogen har gengivelsen af en række stilehæfter, som Aage Th. Mariegaard skrev i Vestre Fængsel, mens han ventede på sin dom. I de 13 stilehæfter, hvoraf Birthe Helledie gengiver de fem i deres helhed, beretter Aage Th. Mariegaard om sin tid i Frikorps Danmark. Her får vi et indblik i en frivilligs oplevelser ved Østfronten – eller rettere de oplevelser fra soldatertiden, som han i efterrationaliseringens lys i fængselcellen valgte at dele med eftertiden – og det er bestemt ikke uinteressant læsning. I stilehæfterne skriver Mariegaard intet om sin tid i Peter-gruppen, hvilket tilsyneladende undrer Helledie. Det bør det nu ikke gøre. Næppe mange mord- og terrorsigtede ville nedfælde deres synderegister på papir inden domfældelsen.

I bogens forord takker forfatteren en række personer for støtte og vejledning under skriveprocessen. Det er naturligvis en nobel gestus. Rosværdigt havde det også været, om en eller flere af disse personer havde udvist forfatteren den samme respekt og overtalt hende til at lade manuskriptet blive i skuffen, eller i det mindste til at få en person med en blot basal viden om besættelsestiden til at gennemlæse det, inden det udkom i bogform.

Aage Th. Mariegaards korte liv og skæbne er på ingen måde uinteressant. Havde beretningen om hans liv og færdene været lagt i kompetente hænder, kunne den være blevet vellykket.

Lars Schreiber Pedersen

Karin Lützen: Mors hemmelighed, På sporet af en jødisk indvandrerhistorie. Gyldendal, 2009. 424 s., ill. 299,00 kr.

Johanna Adorján: En ganske særlig hemmelighed. Gyldendal, 2009. 216 s. 229,00 kr.

Disse to bøger har en fælles problemstilling, der gør det naturligt at behandle dem i een anmeldelse, selvom både bøgernes form og indhold er meget forskellige.

Det fælles for dem er, at hovedpersonerne i bøgerne er holocaust-overlevende, som aldrig selv fortalte deres historie, men hvis efterkommere, d.v.s. forfatterne, prøver at forklare overlevernes specielle handlemåder i tiden efter holocaust. Da alle hovedpersonerne er døde for ca. 20 år siden, kan bøgerne ikke give den endelige forklaring, men ved at fortælle historien, forsøger forfatterne at få læseren til at reflektere over, om der er en forbindelse mellem deres handlinger efter krigen og deres oplevelser før og under krigen.

Adorján's bog omhandler hendes farmor, som var gift med lægen István Adorján. De var ungarske jøder, og farfaren overlevede med nød og næppe krigen som fange i Mauthausen-koncentrationslejren, mens farmoren holdt sig skjult i Budapest med sin nyfødte søn, indtil russerne befriede Ungarn i 1945. I 1956 flygtede de fra Ungarn til Danmark, hvor farfaren blev en højt respekteret ortopædkirurg med bopæl nord for København. I 1991 var farfaren uheldigt angrebet af cancer, og sammen begik den raske farmor og den dødssyge farfar selvmord. Spørgsmålet i bogen er, hvorfor farmoren valgte døden sammen med sin mand.

Karin Lützens bog omhandler hendes mor, den sofistikerede, veluddannede franske dame, der blev gift ind i den Fredericia'ske overklasse. Morens eneste familie var hendes ligeledes meget franske far, hendes mor var død i 1948, og der er, mens moren og morfaren lever, ingen antydning af, at de har anden familie tilbage i Frankrig. Men virkeligheden er, at moren er efterkommer efter bulgarske jøder, der indvandrede til Frankrig omkring 1900, at familiens medlemmer har

levet i tæt relation i de særlige jødiske indvandrerkvarterer i Paris, indtil et eller andet ukendt tidspunkt efter 1935, hvor forbindelsen til denne jødiske familie blev totalt afbrudt. Morens farbror og hele hans familie er blandt de ca. 75.000 franske jøder, der blev indfanget af fransk politi og sendt videre østpå, hvor de blev ombragt. Forfatteren har omkring 1970 opholdt sig i længere tid i Frankrig, hvor hun naturligvis havde kontakt med morfaren, men ingen anelse havde om, at en bror og en søster til ham stadig levede i Frankrig, men som han tilsyneladende ingen kontakt havde til. Også forfatterens mormor, som var død i 1948 havde overlevende søskende, som moren og morfaren heller ingen forbindelse havde med. Spørgsmålet forfatteren stiller er, hvorfor denne 100% jødiske mor med udelukkende østeuropæiske rødder, har fornægtet sine forfædre, taget den franske nationalitet på sig som sin egen og sammen med morfaren afbrudt forbindelsen med resten af den jødiske familie.

I Adorjans bog fortælles den fiktive historie om bedsteforældrenes sidste dag i oktober 1991, fra de står op om morgenen, til de kl. 19.30 om aftenen sammen drikker den dødelige medicin – fiktiv fordi den i sin detaljerede beskrivelse selvfølgelig ikke kan være sand, men skrevet af forfatteren ud fra hendes store kendskab til bedsteforældrene. Beskrivelsen er helt kronologisk, men afbrudt dels af afsnit med historiske tilbageblik af forfatterens og den nærmeste families gengivelse af bedsteforældrenes liv, dels med beskrivelse af tidligere besøg på steder, som har forbindelse til bedsteforældrene, som Mauthausen, Budapest og New York, hvor familien siden 1928 gentagne gange har ladet sig fotografere foran en statue af en ungarsk frihedshelt, og dels af interview med tidligere venner til bedsteforældrene, både fra før og efter krigen, for at prøve at få dem til at besvare spørgsmålet om, hvorfor den sunde og raske 71-årige bedstemor begik selvmord.

Men spørgsmålet kan ikke besvares, skønt der angives mange teorier. Nogle af teorierne er, at bedstemoren i virkeligheden var et ensomt menneske, og kun havde følt sig elsket af bedstefaren, at hun ikke kunne overskue at rykke sin tilværelse op endnu engang og slå sig ned hos sønnen i München eller veninden i New York, eller at hun som holocaust-overlever selv ville bestemme hvornår hun skulle dø, og ikke ville overlade denne beslutning til andre. Men der er også mere negative teorier, som ikke direkte siges, men som overlades til læseren at konkludere sig til, bl.a. at det kunne være en teatralisk selviscenesættelse som i Wagners Tristan og Isolde, hvor Isolde begår selvmord, da Tristan dør. Dagen før dobbelt-selv mordet havde bedsteforældrene besøg af deres 16-årige barnebarn, og for dette barnebarn spillede mormoren på pladespilleren to gange Isoldes otte minutter lange arie, hvor hun synger om at begå selvmord ved siden af den døde Tristan.

De forskellige tråde i historien er blændende godt vævet ind i hinanden og sproget er letlæst og flydende, så man har meget svært ved at slippe bogen. Man skal lige have et afsnit mere og et afsnit mere o.s.v.

Det er en af den slags bøger, som det også er svært at slippe tankemæssigt efter at sidste side er læst. Når man lægger bogen fra sig, begynder man selv at spekulere over, hvorfor det skete som det gjorde. Beskrivelsen af bedstemoren kan godt opfattes som lidt karikeret; alligevel er hun blevet til en levende og interessant person, en overlever, som så alligevel ikke ville overleve længere.

Temaet i Karin Lützens bog om sin mor har en helt anden baggrund. Her er det ubesvarlige spørgsmål, hvorfor moren fornægtede sin jødiske baggrund, og aldrig selv fortalte om sin familie i Frankrig. Først efter morens død afslører efterladte papirer, at morforældrene var indvandrede bulgarske jøder. Forfatteren tager på rejse tilbage til sine rødder ved at gennemforske det jødiske indvandrer miljø i Paris og ved at opspore efterladte familiemedlemmer af sin jødiske familie. Bogen er opbygget så man følger forfatteren på hendes jagt efter disse jødiske rødder. Det fremragende ved bogen er beskrivelsen af det lukkede jødiske indvandrer miljø fra omkring 1900 til tiden efter den 2. verdenskrig med de specielle sociale adfærdsmønstre, både hvad angår beskæftigelse og foreningsliv, som har været karakteristiske for jødiske indvandrere i Paris. Det er medrivende og for mange, inklusive undertegnede, en ny verden, der åbner sig for en, helt ulig det sædvanlige billede af Frankrig. Det negative ved denne jagt på fortiden er, at det er lidt trættende og ikke specielt interessant at følge forfatteren rundt på diverse offentlige kontorer i Paris og høre om de personer, hun møder, som ikke hører til nøglepersoner eller familie, men som assisterer i jagten på familien, ligesom den megen omtale af diverse indvandrer gader i Paris gør læsningen vanskelig for ikke specielt Paris-kyndige at følge med i, så meget mere som de kort over Paris og jødiske kirkegårde, der er i bogen, er umulige at læse.

Forfatteren får hos familien i Paris ingen svar på, og kommer heller ikke selv ind på nogen plausibel forklaring på, hvorfor moren fornægtede sin jødiske baggrund. Den eneste forklaring forfatteren kommer med er, at moren ville skåne sine efterkommere for den stigmatisering det ville være, at være jøde, og den forekommer helt usandsynlig. Det spørgsmål som hele tiden lurar hos læseren er, hvorvidt Karin Lützen direkte spurgte familiemedlemmerne hun mødte i Paris om, hvorfor bruddet skete. For måske ligger der bare en hel banal historie bag, om en jødisk indvandrerfamilie, der holder sig isoleret fra det land, de indvandrer til, og hvor forfatterens mor og morfar, som er opvokset og uddannet i Frankrig og som derfor føler sig som franske, vender ryggen til indvandrer miljøet. De bliver måske endog udelukket fra det jødiske familiefællesskab ved deres bevidst ikke-jødiske optræden, som måske kulminerer, da Karin Lützens mor gifter sig med en ikke-jøde, med det meget germanske navn Lützen. Det ville i hvert fald forklare, hvorfor moren og morfaren bevidst fornægtede deres jødiske rødder. Familien i Frankrig kunne måske have givet svaret på årsagen til bruddet, men de er tilsyneladende aldrig blevet spurgt, og dermed bliver deres møder med forfatteren kun

rigtig interessante for læseren, når de indgår i de specielle jødiske ceremonier, forfatteren også kommer til at deltage i.

Bogens store styrke er, som det fremgår af det foranstående, at den med baggrund i en konkret familie, beskriver de lukkede jødiske indvandremiljøer, som for mig og formentlig for de fleste danskere er helt ukendte. Hvordan man i et par generationer fortsætter sin tilværelse efter de normer, som man har medbragt fra hjemlandet, men også hvordan der i disse miljøer opstår egne selvhjælpsgrupper, som sørger for at indvandrerne lægger deres eget sociale sikkerhedsnet ud, uafhængigt af det omgivende samfund.

Begge bøger er særdeles anbefalelsesværdige. Den første, fordi den er rigtig godt skrevet, og fordi det er lykkedes at komme ind under huden på et meget specielt menneske, hvis uforklarlige handlemåde måske alligevel kan forklares ved at perspektivere den gennem det 20. århundredes historie. Den anden fordi den beskriver, autentisk og overraskende, et indvandremiljø, som opstod efter den jødiske exodus fra Østeuropa omkring 1900. Historien er ukendt for de fleste, og derfor er den en bog, som, foruden en bred læserkreds, som læser den p.g.a. den medrivende historie, henvender sig til historikere, der interesserer sig for det 20. århundredes jødiske Europa-historie.

Kirsten Lylloff